

Małgorzata Florianowicz^(a), Małgorzata Gorczewska^(a), Bartłomiej Siek^(b)

Przyplłynęły ze Szwecji, ocalały z Wilna i pozostały po hitlerowskiej pożodze – wybrane cymelia i kolekcje Biblioteki Głównej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego

Rare prints that survived the turmoil of history and wars – selected collections
of the Main Library of the Medical University of Gdańsk

a) Main Library, Medical University of Gdańsk, Poland

b) Department of History and Philosophy of Medical Sciences, Medical University of Gdańsk, Poland

Correspondence to: mgor@gumed.edu.pl

STRESZCZENIE: Zasoby Biblioteki Głównej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego zarówno pod względem chronologicznym, jak i merytorycznym wykraczają poza ramy istnienia uczelni, wychodzą też poza obszar tematyki medycznej. Trzy główne składowe kolekcje historycznych to zbiory przybyłe z Wilna, przejęte zbiory poniemieckie oraz dary, które trafiły do biblioteki w ramach pomocy międzynarodowej. Obok typowych dokumentów bibliotecznych na uwagę zasługują także dowody unowocześniania kształcenia medycznego, jakimi są filmy poświęcone leczeniu wybranych schorzeń. W artykule zaprezentowane zostały najciekawsze – z perspektywy historii książki i bibliotek – obiekty ze zbiorów BG GUMed.

SUMMARY: The collections of the Main Library of the Medical University of Gdańsk both chronologically and in terms of content go beyond the University's existence and exceed the area of medical topics. The three main components of the historical collections are the prints that came from Vilnius, the acquired post-German collections and the gifts that went to the Library as part of international aid. Apart from typical library documents, the evidence of modernising medical education, such as films on the treatment of selected diseases, is also noteworthy. The paper will present the most interesting items from MUG's Library collections in the context of the history of books and libraries.

KEYWORDS: Medical University of Gdańsk, Gdańsk Medical Academy, Akademia Lekarska in Gdańsk, Main Library of the Gdańsk Medical Academy, Library of the Akademia Lekarska in Gdańsk, medical libraries, medical books, old books

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license.

Złożoność struktury księgozbioru gdańskiej uczelni medycznej wynika przede wszystkim ze skomplikowanej historii dzisiejszego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego (GUMed). Na mocy statutu uczelni nawiązuje do tradycji Katedry Medycyny i Anatomii Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego (1564–1812) oraz Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1919–1939). Biblioteka powstała razem z powołaną w 1945 r. Akademią Lekarską w Gdańsku (ALG) [1]. Wraz z formą organizacyjną uczelni zmieniały się nazwy: w latach 1950–2009 istniała Akademia Medyczna w Gdańsku (AMG), a od 2009 r. funkcjonuje Gdański Uniwersytet Medyczny. Księgozbiór, budowany przez prawie 80

lat, zawiera zarówno pojedyncze dokumenty, jak i kolekcje obrazujące historyczny rozwój książki, przede wszystkim medycznej. Niewielką część zbiorów bibliotecznych (zwaną dawnym zasobem) stanowią materiały, które pozostały po przedwojennej uczelni nieuznawanej za poprzedniczkę GU-Med – niemieckiej Medizinische Akademie Danzig.

W pierwszych trzech powojennych latach podstawą tworzenia księgozbioru były dary, głównie od instytucji zagranicznych. Po zmianie sytuacji politycznej na początku lat 50. XX w. i zamknięciu się na współpracę z krajami Europy Zachodniej przeważały dublety z bibliotek polskich, dary od osób prywatnych i zakupy, także antykwaryczne¹

¹ Instytucje pomagające budować księgozbiór ALG: Komitet Zbiórki na potrzeby Dziecka i Młodzieży na Ziemiach Odzyskanych w Londynie, Konsul

Częścią hojnego programu pomocy rządu szwedzkiego – Sweden in Help z lat 1945–1947 były książki i czasopisma². W gdańskich zbiorach wyróżnić można dwie główne grupy książek szwedzkich: pierwsza związana jest z wizytami Jacka Adamsa-Raya (1904–1973), profesora Instytutu Karolinska w Sztokholmie, druga – z pomocą lekarzy ze sztokholmskiego szpitala Serafim i osobą profesora Philipa Sandbloma (1903–2001). Szwedzka pomoc to nie tylko dary w postaci literatury naukowej, ale również wsparcie wydawnicze: w 1947 r. w Sztokholmie wydrukowany został m.in. *Podręcznik okulistyki* prof. Ignacego Abramowicza (1890–1982). Egzemplarz tego polonicum znajduje się też w zbiorach BG GUMed (il. 1). Trudno oszacować liczbę darów szwedzkich, gdyż w sprawozdaniach z działalności biblioteki za lata 1946–1947 wielkość niektórych darów zagranicznych nie jest podawana w woluminach, ale określana liczbą przekazanych skrzyń: „Szwedzka Pomoc dla Europy (Oddział w Gdyni) (4 skrzynie różnych książek lekarskich starszych, jednak cennych)” [2].

Biblioteka powiększała swe zasoby także dzięki wymianie z instytucjami krajowymi. Na przykład za sprawą kontaktów naukowych prof. Tadeusza Bilikiewicza (1901–1980) [3–5] do Gdańska trafiły dublety z księgozbioru Uniwersytetu Jagiellońskiego. Choć liczbowo przeważały nadbitki artykułów, wśród przekazanych materiałów znalazło się także sporo druków zwartych.

Inną metodą pozyskania zbiorów były zakupy, również antykwareczne. Tak właśnie budowana była – w stosunkowo przeciętnej nowej bibliotece – kolekcja starych druków, obecnie obejmująca 47 woluminów (55 tytułów). Trafiły one do zbiorów bibliotecznych na różne sposoby. Co dość interesują-

ce, najczęściej były kupowane (24 woluminy, 26 tytułów), po 9 woluminów pozostało z dawnego zasobu (11 tytułów) lub zostało podarowanych bibliotece (12 tytułów), a w przypadku 5 woluminów (6 tytułów) nie udało się ustalić akcesji. Tak znacząca liczba zakupów wynika z zainteresowań naukowych pierwszego powojennego dyrektora biblioteki – dr. Adama Bocheńskiego (1897–1974) [6, 7].

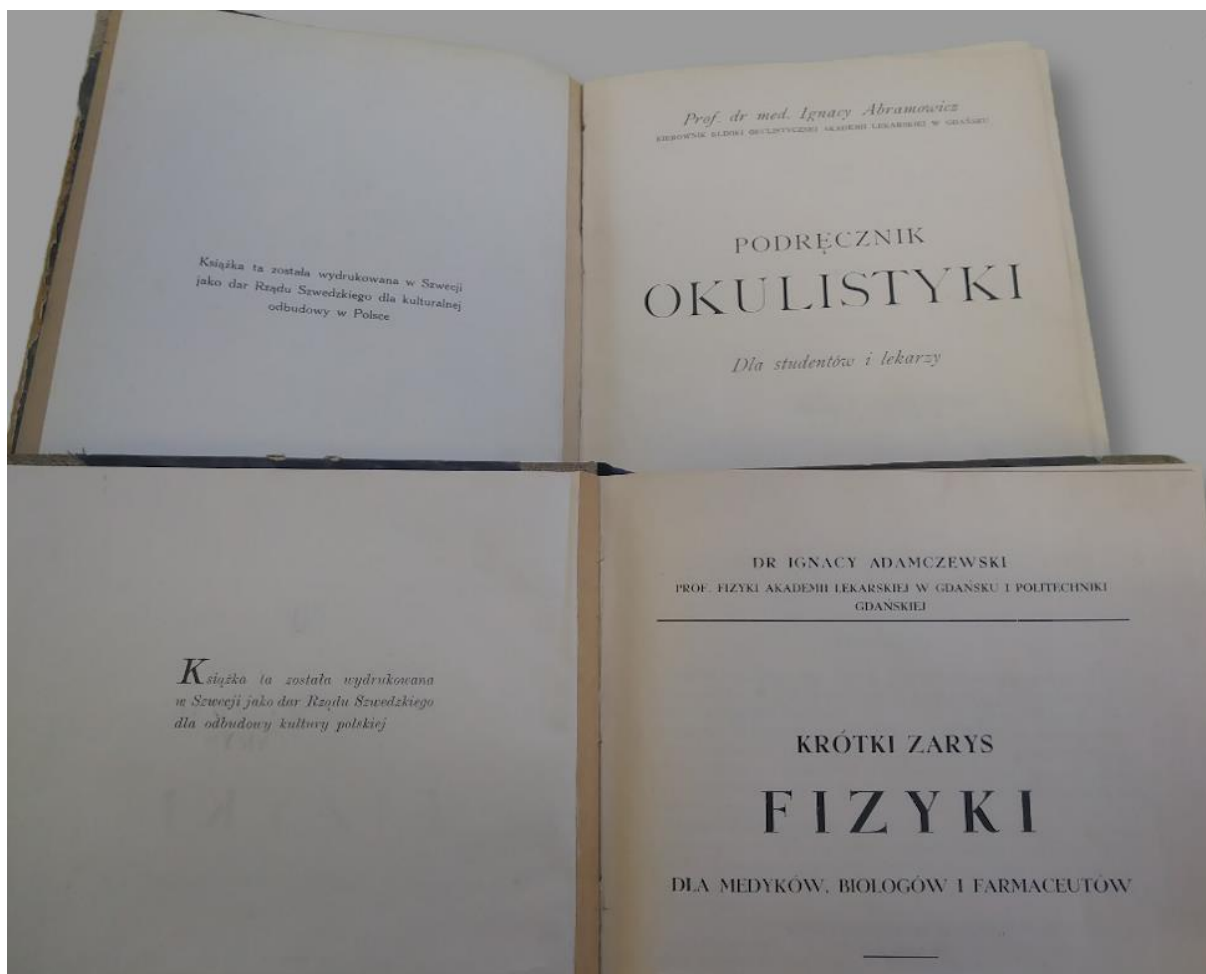
Wśród starych druków zdecydowanie przeważają druki XVIII-wieczne (37 woluminów, 42 tytuły), na wiek XVII przypada 6 woluminów (9 tytułów), a na XVI – 4 woluminy (4 tytuły). Rozkład nie jest zaskakujący: druki niemieckojęzyczne to 21 woluminów (26 tytułów), łacińskie – 13 (16 tytułów), polskie – 12 (12 tytułów), a tylko jedna publikacja to druk francuski. Omawiane pozycje są drukami wydanymi w 26 różnych ośrodkach europejskich³. I tu, jak można było przewidywać, dominują ośrodki niemieckie. Wszystkie druki polskie pochodzą z 4 ośrodków (przy czym miejsca powstania jednej pozycji nie udało się ustalić), a 21 druków niemieckich – z aż 16 (tu także nie udało się ustalić miejsca powstania jednej pozycji). Zgromadzone stare druki pochodzą z 43 różnych oficyn⁴. W przypadku dwóch pozycji, jednej niemieckojęzycznej i jednej polskojęzycznej, nie udało się ustalić wydawcy. W przypadku druków polskojęzycznych po 2 tytuły (2 woluminy) wydrukowano w drukarni pijarów w Warszawie i w drukarni Ignacego Grebela w Krakowie. Pozostałe 7 książek pochodzi z drukarni Akademii Zamojskiej (Zamość), drukarni Piotra Dufoura (Warszawa), drukarni Michała Grölla (Warszawa), drukarni Tomasza Le Bruna (Warszawa), drukarni Józefy Pillerowej (Lwów), drukarni Andrzeja Piotrkowczyka (Kraków) i drukarni Bazylego Skalskiego (Kraków).

RP w Detroit za pośrednictwem Rady Polonii Amerykańskiej w Gdyni, Fundusz im. gen. Stefana Grota-Roweckiego, Ambasada Polska w Londynie, rząd Francji, American Book Centre za pośrednictwem Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich, Army Medical Library Washington, Ministerstwo Zdrowia, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Główna Biblioteka Lekarska, biblioteki uczelniane i publiczne (np. dublety z Uniwersytetu Jagiellońskiego). Dane zebrano na podstawie sprawozdań dyrektora biblioteki oraz informacji w księgach inwentarzowych i książkach ze zbiorów.

² Szwedzki Państwowy Komitet Pomocy Międzynarodowej.

³ Miejsca wydania to (w nawiasie liczba woluminów/tytułów): Warszawa (5/5), Kraków (4/4), Bazylea (3/3), Gdańsk (3/3), Lipsk (3/3), Wiedeń (3/3), Berlin (2/2), Halle (2/2), Kolonia (2/2), Norymberga (2/5), Augsburg (1/1), Baden (1/1), Cologny (1/1), Erfurt (1/1), Erlangen (1/1), Getynga (1/1), Jena (1/1), Królewiec (1/3), Lejda (1/1), Lwów (1/1), Paryż (1/1), Ratyzbona (1/1), Reutlingen (1/1), Wittenberga (1/4), Wrocław (1/1), Zamość (1/1).

⁴ Wydawcy w kolejności alfabetycznej (w nawiasie miasto i liczba woluminów/tytułów): Drukarnia Akademii Zamojskiej (Zamość, 1/1), Johann Ludwig Baldinger (Baden, 1/1), Cornelius von Beughem (Gdańsk, 1/1), Johann Gottlieb Bierwirth (Halle, 1/1), Johann Christian Dieterich (Getynga 1/1), Piotr Dufour (Warszawa, 1/1), Johann Georg Fleischhauer (Reutlingen, 1/1), Thomas Fritsch (Lipsk, 1/1), Officina Frobeniana (Bazylea, 2/2), Johann Jacob Gebauer (Halle, 1/1), Johann Friedrich Gleditsch (Lipsk, 1/1), Johann Friedrich Gleditschen Handlung (Lipsk, 1/1), Ignacy Grebel (Kraków, 2/2), Michał Gröll (Warszawa, 1/1), Officina Hackiana (Lejda, 1/1), Johann Heinrich Hartung (Królewiec, 1/1), Haude und Spener (Berlin, 1/1), Martin Henckel (Wittenberga, 1/4), Michael Isingrinus (Bazylea, 1/1), Georg Adam Keyser (Erfurt, 1/1), Wilhelm Gottlieb Korn (Wrocław, 1/1), Christian de Launoy seel. Erben (Norymberga, 1/1), Tomasz Le Brun (Warszawa, 1/1), Johann Jacob Lotter (Augsburg, 1/1), Johann Meyers seel. Erben (Jena, 1/1), Montag- und Weissischen Buchhandlung (Ratyzbona, 1/1), Johann Emmanuel Friedrich Müller (Gdańsk, 1/1), Johann Jacob Palm (Erlangen, 1/1), Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitej u XX. Scholarum Piarum (Warszawa, 2/2), Józefa Pillerowa Wdowa (Lwów, 1/1), Andrzej Piotrkowczyk (Kraków, 1/1), Heinrich August Rottmann (Berlin, 1/1), Ruault (Paryż, 1/1), Johann Christian Schuster (Gdańsk, 1/1), Bazyl Skalski (Kraków, 1/1), Jacobus Stoer (Cologny, 1/1), Johann Thomas von Trattner (Wiedeń, 1/1), Leopold Voigt (Wiedeń, 1/1), Ignatius Dominicus Voigt (Wiedeń, 1/1), Georg Christoph Weber (Norymberga, 1/2), Adam Wolfgang Winterschmidt (Norymberga, 1/2), Ludwigs Woltersdorfs Witwe (Królewiec, 1/2), Lazarus Zetnerus (Kolonia, 2/2).

Il. 1. Podręczniki polskie drukowane w ramach powojennej pomocy rządu Szwecji

Za druk najważniejszy w kontekście dziejów medycyny gdańskiej należy uznać *Anatomische Tabellen, Nebst dazu gehörigen Anmerckungen und Kupffern, Daraus des gantzen Menschlichen Cörpers Beschaffenheit und Nutzen deutlich zu ersehen*, czyli zbiór tablic anatomicznych Johanna Adama Kulmusa (1689–1745). Jest to niezwykła z punktu widzenia historii nauki książka wybitnego uczonego. Wielokrotnie przekładana na języki europejskie, stała się też pierwszym podręcznikiem anatomii przetłumaczonym na japoński. W zbiorach Biblioteki Głównej GUMed znajdują się: jeden egzemplarz kompletny niemieckojęzycznego wydania z 1732 r. (il. 8, zob. na końcu artykułu) oraz jeden wybrakowany egzemplarz także niemieckiego wydania z 1722 r., obejmujący tylko opisy tabel, współoprawny z inną pracą anatomiczną: *Compendium anatomicum* (Nürberg, 1721) Wawrzyńca Heistera (1683–

1758), uważanego za ojca naukowej chirurgii w Niemczech. Kłosek ten nosi nieczytelny wpis własnościowy z XVII w. i pieczęć własnościową z XX w. Dla historii księgozbioru gdańskiej uczelni medycznej egzemplarz pracy Kulmusa jest podwójnie interesujący – pochodzi bowiem ze zbiorów Ärztlicher Verein zu Danzig (AV), czyli przedwojennego Gdańskiego Towarzystwa Lekarskiego.

Księgozbiór AV trafił do Biblioteki Głównej jako całość w 1947 r. ze składnicy książek, która mieściła się w budynku obecnej Biblioteki Gdańskiej PAN. Zbiór został przyjęty razem z książkowym katalogiem⁵ pisanym pismem maszynowym z odręcznymi uzupełnieniami i z egzemplarzem katalogu drukowanego⁶ z 1903 r. Całość zbiorów podzielona jest na 19 działów (nominalnie 20, ale to najpewniej pomyłka osoby piszącej – po dziale XVII następuje od razu XIX)⁷. Katalog AV w dziale I

⁵ Księga o wymiarach 25 × 42 cm, obejmująca 352 liniowane strony, od 340. puste. Odręczne dopiski dotyczą pozycji wydanych w latach 1886, 1888, 1892, 1910, 1911, 1924, 1930, 1939.

⁶ *Katalog der Bibliothek des ärztlichen Vereins zu Danzig*. Danzig: A. Schrot, 1903. Istnieje także wcześniejsze wydanie: *Catalog der Bibliothek des ärztlichen Vereins zu Danzig*. Danzig: A. W. Kafemann, 1900. W obu drukowanych katalogach na początku umieszczono regulamin biblioteki.

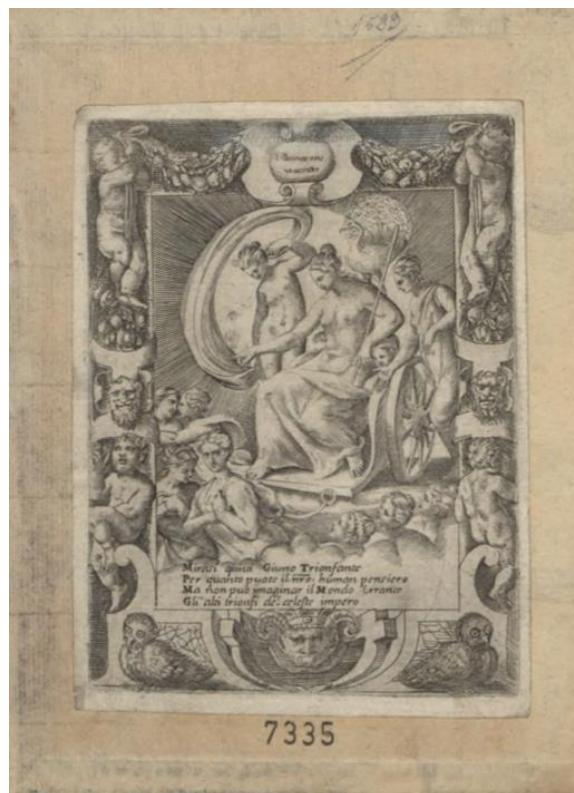
⁷ Działy katalogu biblioteki Ärztlicher Verein: I Zeitschriften. Berichte. Verhandlungen; II Anatomie. Histologie. Mikroskopie; III Physiologie. Entwicklungsgeschichte. physiol[ogische] Chemie; IV Allgemeine u[nd] spezielle Pathologie u[nd] Therapie. Diagnostik. Infektionskrankheiten. Bakteriologie; V Neurologie. Psychiatrie; VI Kinderkrankheiten; VII Arzneimittellehre. Toxikologie. Ernährungstherapie; VIII Balneotherapie.

zawiera odręczne zapiski bibliotekarzy BG, datowane na lata 1948, 1952, 1959, 1964, informujące o włączeniu części przejętych zbiorów pod istniejące sygnatury do zbiorów własnych i o przekazaniu części zasobu do Głównej Biblioteki Lekarskiej. W kolejnych działach katalogu brak podobnych dopisków. Oszacowanie liczebności zasobu AV jest niemożliwe – przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze: podstawę kontrolowania kompletności zasobu stanowi historyczny inwentarz, w którym niekonsekwentnie wprowadzano zapisy o wyłączeniu części dokumentów bibliotecznych i przeniesieniu do innych inwentarzy. Po drugie: kontrolowanie jest bardzo utrudnione wskutek przenoszenia części zbiorów AV [8]. Stopniowe wchłanianie księgozbioru nie pozwala na prowadzenie badań nad biblioteką AV jako kolekcją.

Biblioteka Gdańskiego Towarzystwa Lekarskiego powstawała od początku XX w. i gromadziła druki publikowane od drugiej połowy wieku XIX. Nie zawiera więc spektakularnych obiektów typowo historycznych, z wyjątkiem jednej pozycji – omówionego wyżej wydania tablic anatomicznych Kulmusa. Jako biblioteka fachowa lekarzy praktyków jest jednak cennym źródłem informacji dotyczących historii medycyny i kultury intelektualnej gdańskiego środowiska lekarskiego przełomu XIX i XX w.

Obok tabel anatomicznych Kulmusa za jeden z bardziej interesujących starych druków należy uznać *Naukę o morowym powietrzu na czwory księgi rozłożone* Piotra Umiastowskiego (1575–1591). Ten piękny XVI-wieczny druk krakowski (opuścił drukarnię Piotrkowczyka w 1591 r.) jest nie tylko źródłem do historii rozumienia chorób zakaźnych, ale także zabytkiem piśmiennictwa polskiego. Do zbiorów gdańskich został zakupiony w roku 1950. Na przykładzie egzemplarza *Nauki o morowym powietrzu* można też omawiać dzieje książki historycznej jako przedmiotu materialnego, który wymaga oprawy, bywa oznaczany przez właściciela, ulega uszkodzeniom. Gdański egzemplarz jest wybrakowany: brakuje części pierwszej składki (zachowany blok rozpoczyna się od strony A3r), a strony noszą ślady zalania i zaplamienia, najpewniej atramentem. Druk zawiera liczne marginalia w języku polskim (na 35 z 264 stron) i pojedyncze w języku niemieckim (na 3 stronach). Wtórna oprawa jest nietypowa, jako materiał introligatorski posłużyła bowiem pergaminowa karta pokryta hebrajskim rękopisem, który zawiera 14 rozdział Księgi Liczb⁸. Tom opatrzony jest na drugiej stronie okładki wklejką z grafiką Giulia Bonasone (ok. 1500–1574) z cyklu poświęconego

Junonie. Niewykluczone, że miała ona pełnić funkcję ekslibrisu, nie została jednak w żaden sposób zindywidualizowana.

Il. 2. Druga strona okładki dzieła Piotra Umiastowskiego „Nauka o morowym powietrzu” z wklejką z grafiką Giulia Bonasone

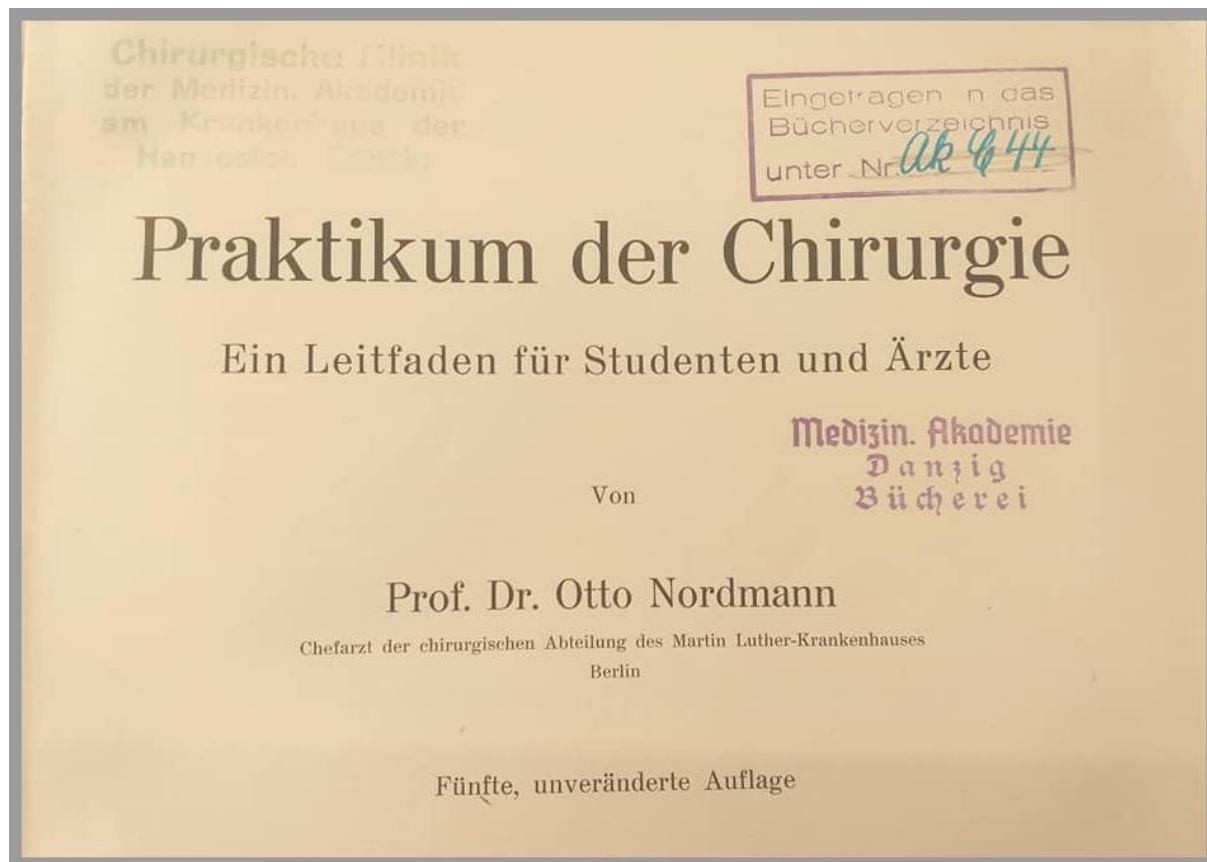
Niewielką częścią pierwszych zbiorów Biblioteki ALG były niemieckie książki i czasopisma medyczne, które nie uległy zniszczeniu podczas działań wojennych i zostały odnalezione na terenie miasta, zwłaszcza w przejętych budynkach szpitalnych, ale także na Politechnice Gdańskiej. Wśród zachowanych zbiorów niemieckojęzycznych przeważają książki i czasopisma z Medizinische Akademie Danzig (Akademii Medycznej w Gdańsku), która powstała w 1940 r. po przekształceniu Staatliche Akademie für praktische Medizin (Państwowej Akademii Medycyny Praktycznej) w pełnoprawną uczelnię medyczną. Przekształcenie to pociągnęło za sobą konieczność stworzenia księgozbioru na potrzeby kształcenia w zakresie nauk podstawowych (przedmiotów dwóch pierwszych lat studiów). W okresie międzywojennym i wojennym do biblioteki niemieckiej uczelni trafiły również książki ze zbiorów prywatnych. Do dzisiaj w zbiorach BG GUMed znajdują się książki pochodzące z prywatnej biblioteki prof. Wernera Spalteholz (1861–1940), anatoma z Uniwersytetu w Lipsku i au-

Elektrotherapie; IX Chirurgie. Orthopädie. Unfallheilkunde; X Geburtshilfe. Gynäkologie; XI Haut-, Harn-, und Geschlechtskrankheiten; XII Ohren-, Nasen-, Hals- u[nd] Mundkrankheiten; XIII Augenheilkunde; XIV Öffentliche Gesundheitspflege. Hygiene; XV Gerichtliche Medizin. Medizinalwesen; XVI Statistik. Geschichte d[er] Medizin. Standesangelegenheiten; XVII Gemischte Schriften; XIX Sportsmedizin; XX Fachkataloge. W katalogach drukowanych znajduje się jedynie 17 działów (brak dwóch ostatnich).

⁸ Za rozpoznanie tekstu na oprawie autorzy składają podziękowania pani prof. Annie Ryś z Katedry Filologii Klasycznej Uniwersytetu Gdańskiego.

tora jednego z najpopularniejszych niemieckich atlasów anatomicznych [9]. Nie był on gdańskim uczonym, ale współpracował z dyrektorem gdańskiego Instytutu Anatomicznego –

prof. Rudolfem Spannerem (1895–1960) [10], po którym również pozostało kilka książek.

Il. 3. Strona tytułowa podręcznika chirurgii z pieczętkami kliniki Medizinische Akademie Danzig

Zbiorem nietypowym – bo nie medycznym – ale konsekwentnie tworzoną niemal od początku istnienia biblioteki jest księgozbiór Działu Oświatowego, gromadzący literaturę piękną. Dział ten został powołany w strukturze Biblioteki Akademii Medycznej w Gdańsku 8 grudnia 1957 r. Wcześniej sporadycznie gromadzone tytuły literatury pięknej włączano do księgozbioru podstawowego⁹. W roku 1950 nastąpiła reorganizacja biblioteki i wydzielono Bibliotekę Związkową Związku Pracowników Służby Zdrowia Akademii Medycznej w Gdańsku. W październiku 1956 r. powstał projekt połączenia księgozbiorów: Biblioteki Związkowej Pracowników AMG i Centrali Księgozbioru Ruchomego Zarządu Okręgowego Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia w Gdańsku. Powstała wówczas jednostka nazwana Działem Oświatowym Biblioteki AMG [11]. Po roku działalności księgozbiór opracowany liczył 5283 woluminy i był udostępniany pracownikom AMG i ich rodzinom, ale – co ciekawe – nie studentom. Po roku ta zasada została zmieniona [12]. Podobnie jak w przypadku księgozbioru naukowego, i tu znaczny odsetek stano-

wiły dary. W wielu przypadkach są to książki o bardzo złożonej historii, poświadczanej szeregiem pieczęci lub wpisów własnościowych. Na przykład, losy związane z działaniami wojennymi na wschodnich ziemiach polskich, a potem przemieszczaniem się ludności w ramach nowych granic odczytać można z oznaczeń własnościowych książki *Przygody świerszcza* Ernesta Candèze'a (1827–1898), wydanej w 1913 r. Na podstawie pieczęci da się stwierdzić, że była ona częścią księgozbioru biblioteki Ligi Katolickiej Parafialnej we Lwowie, w parafii św. Wincentego, do której została najprawdopodobniej zakupiona w księgarni St. Kryhler (nazwa ulicy nieczytelna). Parafia św. Wincentego we Lwowie mieściła się przy ul. Teatyńskiej (obecnie Krywonosa 1a), gdzie – na południowych stokach Wysokiego Zamku – znajdowały się szpital i klasztor założone w 1714 r. przez siostry szarytki [13]. Z kolei Liga Katolicka funkcjonująca przy parafii rozpoczęła działalność w 1920 r. i zajmowała się budzeniem katolickiej świadomości m.in. przez popieranie prasy i wydawnictw, czuwanie nad duchem szkolnictwa i ustawodawstwa [14].

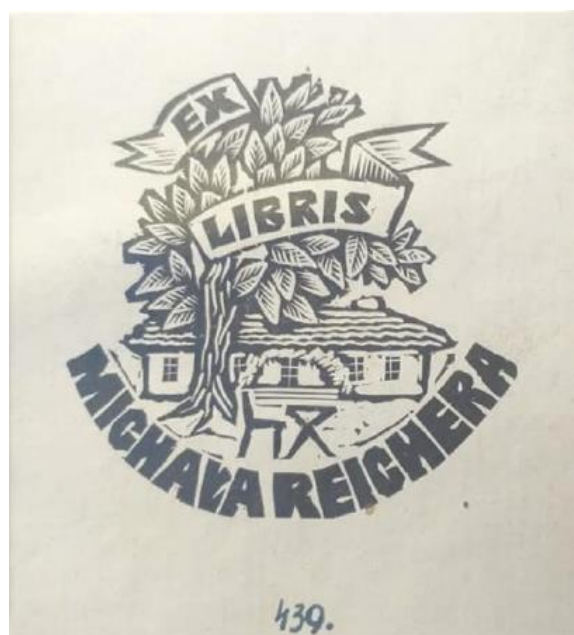
⁹ Na przykład w 1947 r. zakupiono trzy tytuły dzieł Stefana Żeromskiego, także trzy Arkadego Fiedlera, po jednym Jerzego Andrzejewskiego i Kazimierza Brandysa.

Najprawdopodobniej *Przygody świerszcza* wypożyczono ze wspomnianej biblioteki, a działania wojenne uniemożliwiły oddanie książki na czas lub została ona celowo oddana, jak wiele innych, na przechowanie. Po wojnie – jak można przypuszczać – w bagażach osób przesiedlonych dotarła do Gdańska, gdzie najpierw trafiła do Księgarni A. Krawczyńskiego (Gdańsk-Wrzeszcz, ul. Grunwaldzka 66), następnie została zakupiona do zbiorów Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia, a w ostatnim etapie – włączona do księgozbioru Działu Oświatowego Biblioteki AMG (wpisana do księgi inwentarzowej 25 marca 1957 r.).

Za wyjątkowo ciekawy przykład z historii i książki, i czytelnictwa należy uznać pochodzący z księgozbioru beletrystycznego pierwszy tom *Pism* Juliusza Słowackiego (1809–1849). Książka ta, wydana w Warszawie przez Gebethnera i Wolfa w 1900 r., zawiera poczynione przez czytelnika odręczne krytyczne notatki o skreśleniach carskiego cenzora i uzupełnienia usuniętych fragmentów. Na odwrocie strony tytułowej zanotowano: „oto przykład cenzora bez pojęcia i inteligencji”, na stronie 291 zapisano: „cenzor wysoce nieintelig[entny], nie można się tu niczego doszukać”. W omawianym tomie czytelnik w ośmiu miejscach¹⁰ uzupełnił ołówkiem fragmenty tekstu, które cenzor usunął jako niebezpieczne lub oszczerce wobec władzy carskiej, i osobiste uwagi krytyczne co do ważności usuniętych fragmentów. Na sześciu stronach wypisał numery strof pominiętych ze względu na cenzurę¹¹. Wszystkie uwagi i dopiski czytelnika odnoszą się do opuszczeń w *Beniowskim*, choć w całym tomie cenzor ingerował także (choć w niewielkim stopniu) w treść innych utworów: *Żmija. Romans poetyczny z podań ukraińskich w sześciu pieśniach* (dwa razy), *Lambro. Powstańca grecki. Powieść poetyczna w dwóch pieśniach* (dwa razy), *Wacław* (raz) i *W Szwajcarii* (raz).

Dary cenne z punktu widzenia zarówno dziejów książki, jak i historii medycyny trafiały do BG GUMed także już w XXI w. Prof. Jerzy Dybicki (1923–2015) [15] w roku 2013 przekazał do biblioteki egzemplarz opracowania *Mózg Józefa Piłsudskiego* (Wilno 1938). Teka fotografii stanowiła wcześniej własność prof. Stanisława Hillera (1891–1965) [16], teścia prof. Dybickiego, związanego z Wydziałem Lekarskim USB. Pozycja wpisywała się w kult Marszałka i została starannie wydana. Oprawa miała oddawać wyjątkowość publikacji, dlatego klamry zamykające tekę fotografii mają kształt nawiązujący do polskiego godła. Stosunkowo rzadko biblioteki posiadają oba elementy omawianego wydawnictwa, czyli i tekę ilustracji, i pierwszy tom opracowania, przygotowany przez prof. Maksymiliana Rose (1883–1937) [17]. Egzemplarze książki były nu-

merowane, gdański nosi nr 10. Tom drugi nigdy nie powstał (na przeszkodzie stanęła śmierć prof. Rose w 1937 r., a następnie wybuch II wojny światowej), sam mózg zaginął w trakcie wojny. Zastosowane w *Mózgu Józefa Piłsudskiego* rozwiązanie edytorskie polegające na wklejaniu na planszach odbitek fotograficznych preparatów neuroanatomicznych mózgu Marszałka nie oznacza niestety, że ilustracje mają dla współczesnych badaczy wartość naukową. Problem stanowi brak skali na fotografiach. Nie ma to jednak wpływu na zainteresowanie czytelników tą pozycją, która cieszy się powodzeniem za każdym razem, kiedy jest eksponowana na wystawach przygotowywanych przez bibliotekę.

Il. 4. Ekslibris prof. Michała Reichera z numerem porządkowym w obrębie zbioru

Za nietypowy dar należy uznać księgozbiór prof. Michała Reichera (1888–1973) [18, 19]. Jest to kolekcja, która łączy gdańską uczelnię medyczną z jej wileńską poprzedniczką. Księgozbiór został przekazany do Biblioteki Głównej przez Katedrę Anatomii GUMed w ramach prac porządkowych w 2011 r. Współtworzył zatem system biblioteczny uczelni, jeszcze zanim oficjalnie trafił do Biblioteki Głównej. Obok druków samodzielnych wydawniczo i licznych nadbitek artykułów zawierał także posyty księgi inwentarzowej (obejmującej tylko część zbiorów) i katalog alfabetyczny nadbitek. Książki ujęte w księgach inwentarzowych księgozbioru Katedry Anatomii zostały uporządkowane i włączone do księgozbioru BG GUMed. Księgozbiór prof. Reichera wyodrębniono na podstawie ekslibrisów i, po uporządkowaniu, pozostawiono do dalszego opracowania. Książki opatrzone ekslibrisami mają nadane ko-

¹⁰ Strony: 264–265, 292, 298 (dwa miejsca), 299, 310, 316, 334.

¹¹ Strony: 291, 298, 300, 309, 310, 318.

lejne numery. Spis przyjętych materiałów obejmuje 341 woluminów książek i czasopism. Jedynie część księgozbioru jest numerowana (zakres sygnatur od 333 do 1895, bez zachowania kompletności numeracji). Należy więc sądzić, że do biblioteki trafiła tylko część biblioteki profesora. Zbiór czasopism obejmuje 105 zeszytów różnych periodyków – razem 18 tytułów czasopism, wydawanych w 5 językach.

Il. 5. Przykładowa strona rękopisu obserwacji agrarnych ze zbioru prof. Michała Reichera

W kontekście historii medycyny za bardzo cenne można uznać egzemplarze *Anatomii człowieka* Bochenka i Reichera (wyd. 5 z 1953 r.) z odręcznymi poprawkami i uzupełnieniami profesora i jego współpracownicy – prof. Heleny Szostakiewicz-Sawickiej (1919–1991) [20]. Z punktu widzenia dziejów instytucji symboliczne znaczenie mają książki z pieczęciami wileńskimi¹² i egzemplarze z dedykacjami od współpracowników z Uniwersytetu Stefana Batorego. Z perspektywy historii bibliotek na uwagę zasługuje książka z pieczęcią Biblioteki Rapperswilskiej, której zbiory po przeniesieniu do Polski w 1927 r. uległy całkowitemu zniszczeniu w trakcie II wojny światowej. Wart uwagi jest również bogato ilustrowany rękopis obserwacji rolniczych (*Landwirtschaftlicher-Beobachtungen. 1ter Theil*) z lat 80. XVIII w. Rękopis został najpewniej zakupiony w czasie studiów Michała Reichera w Zurychu, podobnie jak dwa klocki obejmujące przede wszystkim broszury naukowe z drugiej połowy XVII i z XVIII w. (łącznie 97 pozycji).

Oba klocki o wymiarach 18 × 20 cm wycofano z biblioteki Naturforschende Gesellschaft in Zürich (Towarzystwa Przyrodniczego w Zurychu) – na pierwszej stronie opraw znajdują się skasowane supereklibrisy.

Specyficzną grupą zbiorów już historycznych, choć powszechnie za historyczne nieuważanych, są przechowywane w bibliotece filmy dydaktyczne, poświęcone leczeniu konkretnych chorób. Stanowiły one część zbiorów specjalnych, obok taśm magnetofonowych i płyt. Udostępniane były bibliotekom oraz instytucjom województwa i miasta (ok. 40 takich instytucji). Z omawianych materiałów korzystały przede wszystkim zakłady i studia AMG, studium podyplomowe, studia zawodowe, jednostki wojskowe itp. Najczęściej wypożyczano filmy dotyczące pierwszej pomocy i podstawowych zabiegów chirurgicznych. Zachowane w zbiorach filmy 8 mm (54 egzemplarze) i 16 mm (392 egzemplarze), przeźrocza (38 egzemplarzy) i kasety wideo (39 egzemplarzy) to bardzo cenne świadectwo rozwoju medycyny i nauki. Obrazują też – już niestosowane – sposoby filmowego dokumentowania i wykorzystywania filmów w dydaktyce. Zbiory audiowizualne gromadzono od roku 1956, kiedy otrzymano w darze ok. 30 tytułów filmów 16 mm, potem nastąpiła przerwa, a od 1960 do 1993 r. w miarę regularnie wpływało do biblioteki po kilkanaście tytułów rocznie. Filmy 16 mm to głównie tytuły polskie, otrzymywane w darze lub (od roku 1972) jako „przydział” (nie udało się ustalić instytucji centralnej, która owym przydziałem kierowała). Od roku 1989 sporadycznie pojawiały się filmy kupione albo otrzymane w darze. Filmy w formacie 8 mm zgromadzone w latach 1969–1972 podzielić można na dwie grupy: brytyjskie przekazane w darze i amerykańskie z przydziału. Kasety wideo, które zastąpiły filmy 16 mm, nabywano w latach 1993–1998. Były to głównie filmy amerykańskie, otrzymywane jako dary; filmy polskie, zdecydowanie mniej liczne, pozyskiwano na drodze zakupu. Warto podkreślić, że te „młode” zabytki narażone są na większe niebezpieczeństwo utraty i zniszczenia niż zabytki starsze i książkowe, ponieważ ich znaczenie historyczne bywa często lekceważone. Istotne dla dokumentacji polskiej nauki jest podjęcie starań o cyfrowe opracowanie kolekcji filmów – zarówno w Bibliotece GUMed, jak i w innych placówkach.

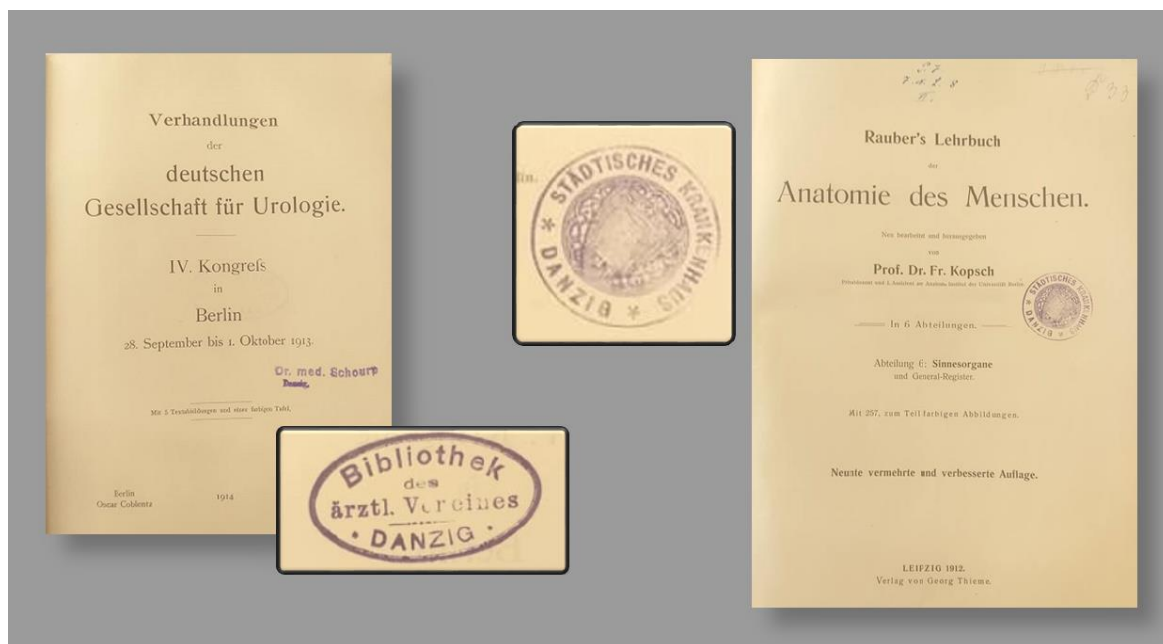
Przykład gdańskiej biblioteki medycznej dowodzi, że fachowy charakter księgozbioru nie ogranicza możliwości ukształtowania się kolekcji o wyraźnej wartości historycznej. Nie jest to zjawisko o takiej skali jak w ośrodkach akademickich, w których tradycja kształcenia w zakresie medycyny (i nie tylko) nie została przerwana przez wojny i przemiany polityczne. Jed-

¹² Na przykład na jednym z tomów „Pamiętnika Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego i Wydziału Lekarskiego Uniw. Stefana Batorego” znajduje się pieczęć Zakładu Anatomii Opisowej USB.

nak za sprawą osób rozumiejących fenomen książki naukowej (m.in. dr. Adama Bocheńskiego) i za sprawą użytkowników biblioteki, którzy poza celami naukowymi i dydaktycznymi mieli też potrzeby czytelnicze, w Bibliotece Akademii Lekarskiej w Gdańsku medyczna (i nie tylko) książka historyczna od samego początku funkcjonowała obok najnowszej literatury przedmiotu.

Zbiory BG GUMed wymagają coraz większej uwagi. Oprócz pozycji bezspornie cennych z punktu widzenia historii książki,

historii bibliotek i historii czytelnictwa (jak przywoływane publikacje Umiastowskiego lub Słowackiego) na opracowanie czekają bowiem fachowe XIX-wieczne kolekcje medyczne i spora część zbiorów XX-wiecznych, które współtworzą historię nauki, choć nie zawsze tak spektakularną jak w przypadku *Mózgu Józefa Piłsudskiego*. Zadanie to wymaga współpracy bibliotekarzy z reprezentantami wybranych dziedzin nauki.

Il. 6. Pieczęcie przedwojennych gdańskich bibliotek medycznych:
Bibliothek des ärztlichen Vereines zu Danzig i Städtisches Krankenhaus zu Danzig

Il. 7. Przykładowe pieczętki i znaki własnościowe z książek dawnego zbioru Działu Oświatowego BG GUMed

Il. 8. Strona tytułowa i przedtytułowa tablic anatomicznych Johanesa Adama Kulmusa z egzemplarza BG GUMed

REFERENCE LIST

1. Kamiński Z, Rybitw B. Z dziejów Biblioteki Głównej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. *Annales Academiae Medicae Gedanensis*. 2013;43:183-95.
2. Bocheński A. Sprawozdanie z działalności Biblioteki za 1946-1947 (maszynopis). Archiwum BG GUMed.
3. Konieczna S. Profesor Tadeusz Bilikiewicz, psychiatra, filozof, historyk medycyny : życie, działalność, dokonania. In: Supady J, editor. *Szkice z historii medycyny*. Łódź: Wojskowa Drukarnia; 2010. p. 267-73.
4. Bilikiewicz A. Rys biografii profesora Tadeusza Bilikiewicza. *Psychiatria Polska*. 2002;36(6, suppl):15-9.
5. Sierkowski E. Tadeusz Bilikiewicz (1901-1980)- historyk medycyny i filozof. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*. 1981;26(2):435-48.
6. Bugno M. Dr fil. Adam Bocheński (1897-1974) : dyrektor Biblioteki Głównej Akademii Medycznej w Gdańsku w latach 1946-1969. *Annales Academiae Medicae Gedanensis* 1975; 5:513-7.
7. Halasz J. Bocheński Adam Klemens (1897-1974). In: Machaliński Z, editor. *Ludzie Akademii Medycznej w Gdańsku*. Gdańsk: Akademia Medyczna; 2007. p. 23-45.
8. Grygorowicz A. Dofinansowanie dla projektu BG. *Gazeta AMG*. 2016;26(12):9.
9. Williams D. The history of Werner Spalteholz's Handatlas der Anatomie des Menschen. *Journal of Audiovisual Media in Medicine*. 1999;22(4):164-70.
10. Tomkiewicz M, Semków P. Profesor Rudolf Spanner 1895-1960 : naukowiec w III Rzeszy. Gdynia: Wydawnictwo Róża Wiatrów; 2010.
11. Bocheński A. Sprawozdanie GUS za rok 1957 (formularz). Archiwum BG GUMed.
12. Wszelaki K. Sprawozdanie Działu Oświatowego Biblioteki Akademii Medycznej w Gdańsku za rok 1959 (maszynopis). Archiwum BG GUMed.
13. Rąkowski G. Lwów. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej cz. IV. Pruszków: Rewasz Oficyna Wydawnicza; 2008.

14. Jeżyna K. Akcja Katolicka w II Rzeczypospolitej. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL; 1996.
15. Zadrozny D. Jerzy Dybicki (1923-2015), prof. dr hab., kierownik I Kliniki Chirurgii Ogólnej Akademii Medycznej w Gdańsku w latach 1970-1994. *Annales Academiae Medicae Gedanensis*. 2016;46(1):173-5.
16. Rębała K, Hering D, Kamiński Z. Hiller Stanisław Kazimierz (1891-1965). In: Machaliński Z, editor. *Ludzie Akademii Medycznej w Gdańsku : praca zbiorowa*. Gdańsk: Akademia Medyczna w Gdańsku; 2004. p. 49-61.
17. Pekacka-Falkowska K, Owecki MK, Pekacka AM. Maksymilian Rose (1883-1937). *Journal of Neurology*. 2017;264(12):2509-10.
18. Krajewski P, Siek B. Księgozbiór profesora Michała Reichera : struktura zasobu. *Annales Academiae Medicae Gedanensis*. 2017;47:130-49.
19. Lewicki K, Bukowski M. Profesor Michał Reicher, twórca gdańskiej szkoły anatomicznej. In: Szarszewski A, Siek B, editors. *Joachim Oelhaf i jego następcy*. Gdańsk: Gdański Uniwersytet Medyczny; 2013. p. 215-26.
20. Konieczna S, Szmuda M. Szostakiewicz-Sawicka Helena Janina (1919-1991). In: Machaliński Z, editor. *Ludzie Akademii Medycznej w Gdańsku*. Gdańsk: Akademia Medyczna; 2006. p. 148-54.

MAŁGORZATA FLORIANOWICZ

Main Library, Medical University of Gdańsk, Poland

Correspondence: m-florianowicz@gumed.edu.pl

ORCID: 0000-0002-7031-4553

Starszy bibliotekarz w Bibliotece Głównej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego, od 2009 r. w Oddziale Czasopism, obecnie w Oddziale Udostępniania Zbiorów.

MAŁGORZATA GORCZEWSKA

Main Library, Medical University of Gdańsk, Poland

Correspondence: mgor@gumed.edu.pl

ORCID: 0000-0002-3842-0444

Kustosz w Bibliotece Głównej Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Przez 17 lat pracowała jako kierownik Oddziału Udostępniania Zbiorów, obecnie prowadzi wypożyczalnię międzybiblioteczną. W 1990 r. była jedną z inicjatorek powołania Stowarzyszenia Amnesty International i przez trzy kolejne kadencje pełniła funkcję w zarządzie. Aktualnie jest wolontariuszką w Centrum Wsparcia Imigrantów i Imigrantek w Gdańsku.

BARTŁOMIEJ SIEK

Department of History and Philosophy of Medical Sciences, Medical University of Gdańsk, Poland

Correspondence: bartlomiej.siek@gumed.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4950-4771

Doktor nauk humanistycznych, historyk i bibliotekarz, adiunkt w Zakładzie Historii i Filozofii Nauk Medycznych Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego. Z Biblioteką Główną GUMed związany od 2005 r. (w latach 2005–2017 zatrudniony w Pracowni Bibliograficznej). Zajmuje się głównie zagadnieniami związanymi z trwaniem tradycji antycznych w historii europejskiej nauki i literatury, a także mechanizmami obiegu informacji medycznej.